

Tonga

LAO KI HONO TOKANGA'I 'O E VEVE

VAHE 14.06

Tohi Lao Fakatonutonu 2020

LAO KI HONO TOKANGA'I 'O E VEVE

Fokotu'utu'u 'o e Ngaahi Kupu

Kupu

KONGA I - TALATEU		5
1	Hingoa nounou.....	5
2	'Uhinga'i lea	5
3	Ha'i 'e he Lao 'e he kalauni.....	6
KONGA II - NGAahi 'ĒLIA NGĀUE KI HONO TOKANGA'I 'O E VEVE		6
4	Ngaahi 'ēlia ngāue ki hono tokanga'i 'o e veve.....	6
KONGA III - MA'U MAFai KI HONO TOKANGA'I 'O E VEVE KUO FAKANGOFUA		7
5	Ma'u Mafai ki hono tokanga'i 'o e veve kuo fakangofua.....	7
6	Ngaahi fatongia 'o ha Ma'u Mafai kuo fakangofua.....	7
7	Fakahoko 'o e ngaahi fatongia fakahoko	8
8	Ngaahi mafai 'o ha Ma'u Mafai kuo fakangofua.....	8
9	Ngaahi mafai 'o e Minisita	9
KONGA IV - FAKALELE NGAUE 'O HA MAFai KUO FAKANGOFUA		10
10	Fakalele ngaue 'o ha Ma'u Mafai kuo fakangofua	10
11	Kau ngaue 'a e Ma'u Mafai kuo fakangofua	10
11A	Vahe'i 'o ha ngaahi fatongia ki he 'Ofisa Pule Ma'olunga	10
12	Malu'i 'o engaahi koloa 'a e Ma'u Mafai kuo fakangofua.....	11

**KONGA V - NGAahi TOTONGI (FEES) MO E NGAahi TOTONGI
(CHARGES) KUO HILIFAKI 'E HE MA'U MAFAI KUO
FAKANGOFUA** **11**

13	Ngaahi totongi (fees) mo e ngaahi totongi (charges)	11
14	Fakasi'isi'i 'o e ngaahi Totongi (fees) mo e ngaahi totongi (charges).....	12
15	Totongi tupu 'i he ngaahi mo'ua te'eki totongi.....	12
16	Tanaki 'o e ngaahi totongi (fees) mo e ngaahi totongi (charges).....	13

**KONGA VI - PALANI MO E LIPOOTI 'A E MA'U MAFAI KUO
FAKANGOFUA** **13**

17	Ngaahi palani ngāue	13
18	Lipooti 'e he Ma'u Mafai kuo fakangofua	14

**KONGA VII - NGAahi NGAUE 'A E MA'U MAFAI KUO
FAKANGOFUA** **14**

19	Aleapau ngaue 'o e ngaahi ngaue ki he veve	14
20	Ngaahi founga ngaue mo e ngaahi tu'utu'uni ngaue.....	15
21	To e ngaue'aki 'o e veve	16

**KONGA VIII - PULE'I 'O E VEVE MO E NGAahi NGAUE
FEKAU'AKI MO E VEVE** **17**

22	Ngaahi tu'unga faka'ataakai mo e mo'ui lelei 'a e kakai.....	17
23	Lesisita mo e laiseni	17

KONGA IX - NGAahi HIA FEKAU'AKI MO E VEVE **18**

24	Ngaahi hia fekau'aki mo e veve	18
25	Ngaahi tu'utu'u ni fakamafa'i	19
26	Ngaahi faka'ilo 'i he Lao ni	19

KONGA X - NGAahi ME'A KEHEKEHE **20**

27	Ngaahi tu'utu'uni	20
28	Fekau'aki mo e ngaahi Lao kehe.....	20
29	Ngaahi tu'utu'uni toloi mo fakahaofi.....	20

TEPILE **22**

LAO KI HONO TOKANGA'I 'O E VEVE

KO E LAO KE TU'UTU'UNI KI HONO TANAKI PEA MO HONO
 FAKA'AUHA 'O E NGAHI VEVE FEFEKA PEA MO HONO
 TOKANGA'I 'A E KOTOA 'O E NGAHI VEVE 'I HE PULE'ANGA¹

Kamata'anga [10 'o Sanuali, 2006]

KONGA I - TALATEU

1 Hingoa nounou

'E ui 'a e Lao' ni ko e Lao ki he Lao ki hono Tokanga'i 'o e Veve 2005.

2 'Uhinga'i lea

'I he Lao' ni, tukukehe 'o ka to e 'i ai hano 'uhinga kehe 'e fiema'u —

“Ma'u Mafai kuo fakangofua” 'oku 'uhinga —

- (a) 'i he 'ene felave'i mo e 'elia ngaue ki hono tokanga'i 'o e veve 'i Tongatapu, ki he Kautaha Ma'u Mafai ki he Veve; pea
- (b) 'i he 'ene felave'i mo e ngaahi 'elia ngaue kehe ki hono tokanga'i 'o e veve, ki he Potungae Mo'ui pe me'a kehe kuo fokotu'u 'o fakatatau ki he kupu 5(3);

“Ma'u Mafai” 'oku 'uhinga ia ki he Kautaha Ma'u Mafai ki he Veve;²

“Poate” 'oku 'uhinga ia ki he Poate 'o ha Ma'u Mafai kuo fakangofua;

“**Ofisa Pule Ma‘olunga**” ‘oku ‘uhinga ia ki he ‘Ofisa Pule Ma‘olunga ‘o ha Ma‘u Mafai kuo fakangofua;

“**Potungaue**” ‘oku ‘uhinga ki he Potungāue ‘oku ne tokangaekina e ‘ataakai;³

“**veve fakatu‘utamaki**” ‘oku kau ai ha fa‘ahinga veve ‘a ia ‘oku, pe ‘a ia ‘oku malava ke hoko ‘o, kona pe paison, pe ‘a ia ‘e malava ke fakatupu ha fakalavea pe maumau ki he mo‘ui lelei ‘a e tangata pe ko e ‘ataakai;

“**motu ‘o Tongatapu**” ‘oku ‘uhinga ki he kotoa ‘o e ngaahi motu ‘oku lisi ‘i he Tepile;

“**Minisita**” tuku kehe ka ‘i ai ha ‘uhinga kehe ‘e fiema‘u, ‘oku ‘uhinga ki he Minisita ‘oku’ ne tokangaekina e ‘ataakai;⁴

“**veve**” ‘oku kau ai —

- (a) veve, ngaahi me‘a faka‘api ‘oku ta‘e‘aonga, veve (rubbish), ngaahi kongokonga‘i me‘a mo e ngaahi veve fefakatau‘aki; mo
- (b) ha fa‘ahinga me‘a kehe pe me‘a (thing) ‘oku fakapapau‘i mei he taimi ki he taimi ‘e ha Ma‘u Mafai kuo fakangofua ko e veve ki he ngaahi taumu‘a ‘o e Lao ni ‘oku ‘i he ‘elia ngaue ki hono tokanga‘i ‘o e veve ‘oku nau pule‘i; mo e

“**‘elia ngāue ki hono tokanga‘i ‘o e veve**” ‘oku kau ai —

- (a) ‘a e ‘elia ngaue ki hono tokanga‘i ‘o e veve ‘i Tongatapu kuo vahe‘i ‘i he kupu 4(1); mo
- (b) ha fa‘ahinga ‘elia ngaue kehe ki hono tokanga‘i ‘o e veve kuo vahe‘i ‘o fakatatau ki he kupu 4.

3 Ha‘i ‘e he Lao ‘e he kalauni

‘Oku ha‘i ‘e he Lao’ ni ‘a e Kalauni.

KONGA II - NGAHI ‘ĒLIA NGĀUE KI HONO TOKANGA‘I ‘O E VEVE

4 Ngaahi ‘ēlia ngāue ki hono tokanga‘i ‘o e veve

- (1) Ko e motu ‘o Tongatapu ‘oku vahe‘i ia ko e ‘elia ngaue ki hono tokanga‘i ‘o e veve ‘i Tongatapu.
- (2) ‘E ngofua ki ha ngaahi ‘elia ngaue kehe ki hono tokanga‘i ‘o e veve, pe ko e ‘otu motu pe ngaahi konga ‘o ha ngaahi motu, ke vahe ‘e he Minisitā ki he Mo‘ui mei he taimi ki he taimi.
- (3) ‘E ngofua ki he Minisitā, ‘aki ha fale‘i mei he Minisita Mo‘ui ke ne tamate‘i, liliu pe tanaki atu ki ha fa‘ahinga ‘elia ngaue ki hono tokanga‘i ‘o e veve.

KONGA III - MA'U MAFAI KI HONO TOKANGA'I 'O E VEVE KUO FAKANGOFUA

5 Ma'u Mafai ki hono tokanga'i 'o e veve kuo fakangofua

- (1) Kuo pau ki he Ma'u Mafai ke ne hoko ko e Ma'u Mafai kuo fakangofua ki he 'elia ngaue ki hono tokanga'i 'o e veve 'i Tongatapu.
- (2) Kuo pau ki he Potungaue Mo'ui ke hoko ko e Ma'u Mafai kuo fakangofua ki he kotoa 'o e ngaahi 'elia 'o Tonga kehe ange mei he motu 'o Tongatapu, kae 'oua ko e ngaahi 'elia ngaue ki hono tokanga'i 'o e veve kuo fakaha 'oku nau kau 'i he ngaahi 'elia 'oku 'i he kupu 4.
- (3) 'E ngofua ki he Minisita Mo'ui, 'i ha loto ki ai 'a e Kapineti, ke ne fokotu'u ha fa'ahinga me'a 'oku taau ke hoko ko ha Ma'u Mafai kuo fakangofua ki ha fa'ahinga 'elia ngaue ki hono tokanga'i 'o e veve, pea 'e ngofua ke ne fetongi 'aki ha fa'ahinga me'a 'oku taau 'aki ha Ma'u Mafai kuo fakangofua.

6 Ngaahi fatongia 'o ha Ma'u Mafai kuo fakangofua

Kuo pau ki he ngaahi fatongia 'o ha Ma'u Mafai kuo fakangofua ke ne fokotu'u, fakalelei'i, tauhi, ngaue'i pea mo tokanga'i hono tanaki pea mo hono faka'auha kotoa 'a e veve 'i he Pule'anga, kau ai, ka 'ikai ke fakangatangata ki —

- (a) hono 'oatu 'a e ngaahi ngaue ki hono tanaki 'o e veve fakakomesiale, fakangaue pea mo faka'api;
- (b) hono 'oatu 'o e ngaahi naunau ki hono tokanga'i 'o e veve, kau ai 'a hono fakaha, fakalakalaka pea mo hono tokanga'i 'o e ngaahi 'elia tanaki'anga veve;
- (c) hono fakapapau'i 'oku matu'aki tokanga'i 'a e ngaahi 'elia tanaki'anga veve mo e ngaahi feitu'u kuo fakangofua lingi'anga mo ha ngaahi tauhi'anga veve 'oku kau ai 'a e founa ngaue ki hono tokanga'i e 'ataakai lukufua, 'o kau ai 'a hono ta'ota'ofi 'a e palapalanga (leachate) pea mo e ngaahi founa ngaue tokanga'i;
- (d) hono 'oatu 'a e ngaahi naunau taau ki hono ngaohi 'o e veve, tauhi pea mo faka'auha;
- (e) hono 'oatu 'a e ngaahi ngaue ki hono tokanga'i 'o e veve 'i he ngaahi vakapuna mo e ngaahi vakatahi pea mo hono hilifaki atu 'a e ngaahi fiema'u ke fakatokanga'i 'e he kau pailate mo e kau 'eikivaka;
- (f) hono faka'ai'ai 'a hono to e ngaue'aki pea mo hono fakahoko 'a e ngaahi founa ngaue ke fakasi'isi'i 'a e ngaahi veve 'oku 'i ai 'a e me'a makehe 'oku ne fakatupu faingata'a ki he mo'ui lelei 'a e tangata pea mo e 'ataakai;
- (g) hono siofi 'a e ngaahi mafamafa 'a e veve 'i he mo'ui lelei 'a e tangata pea mo e 'ataakai, pea fengae'aki lelei mo e kau 'ofisa mo'ui lelei 'a e

- kakai pea mo e 'ataakai 'i hono fakahoko 'a honau ngaahi fatongia fekau'aki mo hono pule'i pea mo siofi 'a e ngaahi veve pea mo siofi 'a e ngaahi founga ki hono tokanga'i 'o e veve pea mo e ngaahi naunau;
- (h) hono pule'i 'a e kakai 'oku nau kau ki hono uta, tauhi pea mo faka'auha 'a e ngaahi veve 'o fakatatau mo e Lao ni pea mo ha fa'ahinga tu'utu'uni na'e fa'u 'i hono malumalu;
- (i) hono teuteu'i, ngaue'aki mo fakamalo'i 'i 'o e ngaahi lao, tohi fakahinohino ngaue mo e ngaahi tu'unga ki hono pule'i 'o e ngaahi ngaue fekau'aki mo hono tokanga'i 'o e ngaahi veve 'i Tonga;
- (j) hono fakahoko 'a e ngaahi founga ngaue ki hono pule'i 'a e fakaveve pea mo e veve;
- (k) hono teuteu'i 'o e ngaahi lipooti pea mo fakatahataha'i 'a e ngaahi tohi kakai 'oku kau ki hono tokanga'i 'o e ngaahi veve 'i Tonga, pea mo hono lipooti fakahilitaimitatau 'o e fa'ahinga me'a' ni 'o fakatatau ki he Lao' ni;
- (l) hono fakaha ke fakatokanga'i 'e he kakai 'a e ngaahi me'a 'o fekau'aki pea mo hono fakasi'isi'i 'a hono fakatupu 'o e veve pea mo hono tokanga'i lelei 'o e ngaahi veve; mo
- (m) hono fakahoko ha ngaahi fatongia kehe 'oku 'oatu 'i he ngaahi tu'utu'uni 'i he malumalu 'o e Lao ni.

7 Fakahoko 'o e ngaahi fatongia fakahoko

- (1) Kuo pau ki he Ma'u Mafai kuo fakangofua ke ne fatongia'aki 'a e ngaahi fatongia (obligations) fakakolo 'i ha tu'utu'uni mei he Poate, 'a ia 'e malava ke kau ai ha fa'ahinga ngaue 'oku fakataumu'a ki hono tauhi 'o e ngaahi 'elia fakapule'anga ke ma'a pea 'ata'ata mei he ngaahi veve, 'o kau ai 'a hono —
- (a) fakama'a 'o e hala mo e ngaahi matatahi mo e ngaahi ngaue kehe pe ke tauhi 'a e ma'a 'a e ngaahi 'elia fakapule'anga; mo
- (b) 'oatu 'a e ngaahi 'ai'anga veve 'i he ngaahi feitu'u fakapule'anga pea mo e ngaahi naunau kehe pe 'oku taau ki hono fakasi'isi'i pea mo ngaue ki he ngaahi veve 'i he ngaahi hala fakapule'anga pea mo e ngaahi kapaveve talifaki, pea mo e ngaahi 'elia pe 'oku 'atā ki he kakai.
- (2) 'E ngofua ki he Ma'u Mafai kuo fakangofua ke ne fatongia'aki pe hono fatongia fakakolo 'o kapau 'oku fatongia'aki 'e he Pule'anga hono totongi ki he Ma'u Mafai kuo fakangofua 'a e totongi na'e alea'i ki hono fakahoko 'o e ngaahi ngaue 'oku taau mo ia pea mo fatongia'aki 'a e ngaahi ngaue 'oku fiema'u.

8 Ngaahi mafai 'o ha Ma'u Mafai kuo fakangofua⁵

Fakatatau ki he Lao'ni pea mo ha fa'ahinga tu'utu'uni na'e fa'u 'i he malumalu 'o e Lao'ni, kuo pau ki ha Ma'u Mafai kuo fakangofua ke ne ma'u kotoa 'a e ngaahi

mafai, totonu mo e ngaahi mafai (authorities) 'oku taau pe fakapotopoto ke fakamafeia kinautolu ke fakahoko honau ngaahi fatongia, kau ai, ka 'ikai ke fakangatangata ki he mafai ke —

- (a) fakahoko ha fa'ahinga fatongia mo ngaue'aki ha fa'ahinga mafai kuo tuku kia kinautolu 'e he Lao' ni pe ngaahi tu'utu'uni na'e fa'u 'i he malumalu 'o e Lao' ni pe ha to e lao kehe;
- (b) fakahoko ha fa'ahinga me'a 'oku taau ke fakapapau'i ko e ngaahi veve 'i Tonga 'oku tokanga'i 'i ha founa ngaue 'oku malu ki he 'ataakai pea si'isi'i ha ngaahi lave 'oku kovi ki
- (c) fakahoko ha me'a pe 'oku taau ke tokoni'i 'a e ngaahi ngaue'anga fakapule'anga kehe ke fakapapau'i ko Tonga 'oku fai pau ki he ngaahi fatongia fakavaha'apule'anga 'oku felave'i mo hono tokanga'i pea mo hono fe'aveaki 'o e ngaahi veve;
- (d) tuku atu ha laiseni ki ha taha pe 'oku kau 'i hono fe'aveaki fakakomesiale 'a e ngaahi veve fakakomesiale;
- (e) fatongia'aki hono faka'ilo 'a e ngaahi maumau ki he Lao ni, pea ke ma'u mai 'a e ngaahi totongi (fines) kuo hilifaki pea mo e ngaahi totongi (costs) 'oku tupu mei he ngaahi founa ngaue fakalao ni;
- (f) fakahoko ha ngaahi founa ngaue fakalao ke faka'ehi'ehi pe ta'ofi 'a e ngaahi ngaue 'a ia 'oku ne maumau'i 'a e lao ni; pea
- (g) ngaue'aki 'a e ngaahi mafai 'o ha kautaha pe ngaahi pisinisi 'a e pule'anga 'i he malumalu 'o e ngaahi lao 'o Tonga.

9 Ngaahi mafai 'o e Minisita

Ki he ngaahi taumu'a ki hono fakahoko 'o e Lao' ni, 'e ngofua ki he Minisita ke ne —

- (a) ngāue'aki ha fa'ahinga mafai kuo foaki 'e he Lao' ni pe ha to e lao kehe 'oku ngaue'aki ki he me'a fakangaue mo e ngaahi ngaue 'o ha Ma'u Mafai kuo fakangofua;
- (b) fiema'u ha Ma'u Mafai kuo fakangofua ke ne fatongia'aki 'ene ngaahi ngaue 'o fakatatau ki ha fa'ahinga kaveinga ngaue fakapule'anga 'oku kau ki hono malu'i 'o e 'ataakai; pea
- (c) 'oatu ha ngaahi tu'utu'uni ki ha Ma'u Mafai kuo fakangofua, 'oku 'ikai fepaki mo e ngaahi tu'utu'uni 'o e Lao ni, ke fakapapau'i ko e fiema'u ki hono tokanga'i 'o e veve pea mo e ngaahi founa ngaue 'i he 'elia 'oku ngaue ki ai 'a e Ma'u Mafai kuo fakangofua ko ia 'oku fakahoko 'o fakatatau ki he ngaahi tefito'i taumu'a mo e ngaahi tu'unga hono tokanga'i malu 'o e 'ataakai.

KONGA IV - FAKALELE NGAUE 'O HA MAFAI KUO FAKANGOFUA

10 Fakalele ngaue 'o ha Ma'u Mafai kuo fakangofua

- (1) Ko e ngaahi tu'utu'uni 'o e Konga ko 'eni 'o e Lao ni, 'oku 'ikai ke ngaue'aki ia ki he ngaahi ngaue pe me'a fakangaue 'a e Potungae Mo'ui 'i hono mafai ko e Ma'u Mafai kuo fakangofua.
- (2) Ko e Ma'u Mafai pe ha fa'ahinga Ma'u Mafai kuo fakangofua 'i heni ko e pisinisi 'a e pule'anga ki he ngaahi taumu'a 'o e Lao ki he Ngaahi Pisinisi 'a e Pule'anga.⁶
- (3) Kuo pau ki he kau Talekita 'o ha Ma'u Mafai kuo fakangofua ke fokotu'u 'e he Minisita ki he Ngaahi Pisinisi 'a e Pule'anga pea ke ne tauhi 'a hono lakanga 'o fakatatau ki he Lao ki he Ngaahi Pisinisi 'a e Pule'anga.⁷

11 Kau ngaue 'a e Ma'u Mafai kuo fakangofua

- (1) Kuo pau ki he Poate ke nau fili ha 'Ofisa Pule Ma'olunga 'o fakatatau ki he kupu 26 'o e Lao ki he Ngaahi Pisinisi 'a e Pule'anga, pea kuo pau ke ne fakapapau'i —
 - (a) 'a e ngaahi founa ki hono fokotu'u pea mo ta'ofi 'a e kau ngaue, kehe ange pea mei he 'Ofisa Pule Ma'olunga;
 - (b) 'a e ngaahi tu'unga mo e tu'utu'uni 'a e kau ngaue;
 - (c) 'a e ngaahi fokotu'utu'u 'oku taau ki hono pule'i (disciplining) 'a e kau ngaue; mo e
 - (d) ngaahi founa fakapa'anga mo tohi fakahamahu'inga 'a ia 'oku fai tatau mo e ngaahi founa 'a e pule'anga.
- (2) 'E ngofua ki ha ngaahi fokotu'utu'u ke fakahoko ki he ngaue ua 'a e kau ngaue fakapule'anga ki ha Ma'u Mafai kuo fakangofua.

11A Vahe'i 'o ha ngaahi fatongia ki he 'Ofisa Pule Ma'olunga

- (1) 'E ngofua ke vahe'i 'e he Poate ki he 'Ofisa Pule Ma'olunga ha ngaahi fatongia 'o ha Ma'u Mafai kuo fakangofua, 'o 'ikai kau ai 'a e ngaahi me'a ni —
 - (a) ko hono fokotu'u 'o ha 'Ofisa Pule Ma'olunga;
 - (b) fokotu'u 'o ha totongi (fee) pe totongi (charge);
 - (c) nō 'o ha pa'anga;
 - (d) tali 'o e ngaahi palani ngaue;

- (e) tali 'o e toe vahe'i (re-vote) ki he fakamole ki he ngaahi ngaue kuo fokotu'u, ngaahi ngaue kuo fakahoko pe ngaahi ngaue 'oku fakalele;
 - (f) fakatau mai, fakatau atu, fakafetongi pe momoi atu 'o ha kelekele pe ha toe koloa kehe;
 - (g) tali 'o e ngaahi talamahu'inga mo e kau ngaue aleapau;
 - (h) tali 'o e Fakamatala Fakataumu'a Fakakautaha ma'ae Ma'u Mafai kuo fakangofua.
- (2) 'E ngofua ke vahe'i 'e he 'Ofisa Pule Ma'olunga 'o ha Ma'u Mafai kuo fakangofua ha taha pe 'o 'ene ngaahi fatongia ki ha taha ngaue kehe 'o e Ma'u Mafai kuo fakangofua.⁸

12 Malu'i 'o ngaahi koloa 'a e Ma'u Mafai kuo fakangofua

- (1) 'Oku 'ikai ngofua ki ha ngaahi koloa 'o ha Ma'u Mafai kuo fakangofua ke kau hono puke pe to'o 'i hano kamata 'o ha fa'ahinga ngaue fakalao ki ha Ma'u Mafai kuo fakangofua, 'o kapau ko e ngaahi koloa ko —
- (a) ha fa'ahinga fale, ngaue'anga, naunau pe me'a kuo fokotu'u na'e ngaue'aki pe tu'u 'i ha tanaki'anga veve pe ki hono ngaahi 'o e veve, feitu'u lingi'anga pe tauhi'anga 'oku fakalele 'e he kau Ma'u Mafai kuo fakangofua;
 - (b) ha fa'ahinga saliothe misini ki he ngaahi taumu'a ki hono tanaki 'o e veve 'e he fakafofonga 'o ha Ma'u Mafai kuo fakangofua; pe
 - (c) ha fa'ahinga me'a (item) mei he naunau 'ofisa na'e ngaue'aki 'i he ngaahi feitu'u 'o ha fa'ahinga Ma'u Mafai kuo fakangofua.
- (2) Kuo pau 'e 'ikai uesia ha me'a 'i he kupu' ni —
- (a) ha totonu fakalao pe ngaahi mo'ua na'e fakatupu mei ha Ma'u Mafai kuo fakangofua 'o ngaue'aki ha fa'ahinga koloa mahu'inga kuo fakaha 'i he kupu si'i (1) ko ha malu'i ki ha nō; pe
 - (b) ko e ngaahi mafai 'o ha taha veteki fakalao 'i he Lao ki he Ngaahi Kautaha⁹ 'i ha me'a 'oku hoko 'i hono veteki 'o ha Ma'u Mafai kuo fakangofua.

KONGA V - NGAHI TOTONGI (FEES) MO E NGAHI TOTONGI (CHARGES) KUO HILIFAKI 'E HE MA'U MAFAI KUO FAKANGOFUA

13 Ngaahi totongi (fees) mo e ngaahi totongi (charges)

- (1) 'E ngofua ki ha ma'u Mafai kuo fakangofua ke ne hilifaki mo liliu 'a e ngaahi totongi (fees) ko 'eni —

- (a) ha totongi (fee) tanaki veve fakata'u pe fakamahina 'a ia 'e malava ke ngaue'aki ki he kotoa 'o e ngaahi feitu'u;¹⁰
 - (b) ha totongi tanaki veve fakakomesiale 'a ia kuo pau ke ngaue'aki ki he ngaahi feitu'u fakakomesiale kotoa 'oku tu'unga noa ki he ngaahi feitu'u fakakomesiale tene 'oatu ha ngaahi fokotu'u fakafiemale ki hono tokanga'i lelei 'o e ngaahi veve 'oku fakatupu 'i he feitu'u;
 - (c) ki hono fakahifo 'o e ngaahi veve 'i he ngaahi feitu'u tanaki'anga veve pea mo e ngaahi feitu'u lingi'anga kuo fakangofua; mo
 - (d) hono faka'auha 'o e ngaahi veve fakatu'utamaki.
- (2) 'E ngofua ki he Ma'u Mafai kuo fakangofua ke ne fakapapau'i pe ko fe'ia 'a e feitu'u 'api nofo'anga pe fakakomesiale ki he taumu'a 'o e Lao' ni.

14 Fakasi'isi'i 'o e ngaahi Totongi (fees) moe ngaahi totongi (charges)

- (1) 'E ngofua ki he Ma'u Mafai kuo fakangofua ke ne foaki ha faka'ata 'oku 'i ai hono ngaahi tu'utu'uni mei hono totongi 'o e ngaahi totongi (fees) pea mo e ngaahi totongi (charges) kuo hilifaki 'i he Konga ko 'eni 'o e Lao ni.
- (2) Ko e faka'ata mei he totongi hono tanaki 'o e veve faka'api 'e ngofua ke foaki 'i ha —
- (a) tohi kole fakafaitohi 'a e taha 'a'ana pe ko e taha nofo 'i he feitu'u 'api nofo'anga; pea
 - (b) ko e Ma'u Mafai kuo fakangofua 'oku ne fiemale ko e feitu'u 'api nofo'anga —
 - (i) na'e 'ikai pea 'e 'ikai ke nofo'i ki ha vaha'a taimi hokohoko ko e mahina 'e 3; pe
 - (ii) 'oku 'ikai hu ngofua ki ai 'a e ngaahi saliate misini tanaki veve; pe
 - (iii) fakakakato ha to e fa'ahinga tu'utu'uni pe ngaahi fiema'u kehe kuo loto ki ai 'a e Poate ko ha ngaahi makatu'unga ke foaki atu ke fakasi'isi'i 'a e totongi.

15 Totongi tupu 'i he ngaahi mo'ua te'eki totongi

'E ngofua ki ha Ma'u Mafai kuo fakangofua ke ne hilifaki ha totongi tupu 'i he tu'unga kuo tu'utu'uni ki he ta'u 'i ha fa'ahinga totongi (fees) mo e totongi (charges) kuo te'eki ke totongi 'i loto 'i he 'aho 'e 30 mei he 'aho 'a ia na'e totonu ke 'osi ki ai hono totongi.

16 Tanaki 'o e ngaahi totongi (fees) mo e ngaahi totongi (charges)

- (1) Ko e kotoa 'a e ngaahi totongi (fees) mo e ngaahi totongi (charges)'oku ala totongi ki ha Ma'u Mafai kuo fakangofua 'o fakatatau ki he Konga ni 'e ngofua ke to e fakafoki mai 'e he Ma'u Mafai kuo fakangofua ko e mo'ua.
- (2) 'E ngofua ki he totongi ki hono tanaki 'o e veve kuo hilifaki 'i he ngaahi feitu'u ke to e fakafoki mai 'o fakatatau ki he tu'utu'uni si'i (1) mei he taha 'a'ana pe ko e taha 'oku nofo'i 'a e feitu'u.
- (3) 'E ngofua ki ha Ma'u Mafai kuo fakangofua, 'o fakatatau ki ha ngaahi fakahinohino mei he Poate, kau 'i ha ngaahi fokotu'utu'u ki hono tanaki 'o e ngaahi totongi (fees) mo e ngaahi totongi (charges) 'e ha kakai pe ngaahi kautaha kuo fakangofua 'e he Poate ko ha kau fakafofonga tanaki pa'anga ko e fakafofonga 'o e Ma'u Mafai kuo fakangofua.

KONGA VI - PALANI MO E LIPOOTI 'A E MA'U MAFAI KUO FAKANGOFUA**17 Ngaahi palani ngāue**

- (1) Kuo pau ki he Ma'u Mafai kuo fakangofua takitaha ke ne teuteu'i ha palani ngaue fakata'u tolu pea mo e ngaahi fokotu'utu'u fakapa'anga 'oku ne fokotu'u mai 'a e makatu'unga 'o e palani ngaue 'o e ta'u takitaha pea mo e ngaahi 'esitimeti fakata'u.
- (2) Ko e ngaahi palani ngaue kuo teuteu'i 'o fakatatau ki he kupu si'i (1) kuo pau ke teuteu'i ke ne fakaha mai 'a e ngaahi vakai pea mo e ngaahi lelei 'o e Pule'anga 'oku fakahaa'i 'o fakafou 'i he Minisita pea mo e kau nofo 'api pea mo e ngaahi pisinisi faka-komesiale 'i he 'elia ngaue ki hono tokanga'i 'o e veve pea kuo pau ki he 'Ofisa Pule Ma'olunga ke ne fakapapai'i ko e ngaahi faingamalie taau 'oku 'oatu lolotonga 'a hono fa'u ke faka'ata 'a e fa'ahinga vakai ni pea mo e ngaahi fakakaukau ke fakahaa'i.
- (3) Kuo pau ki he 'Ofisa Pule 'o ha Ma'u Mafai kuo fakangofua lolotonga 'a e mahina ko 'Epeleli 'o e ta'u kotoa pe ke teuteu'i ha Palani Ngaue mo he 'Esitimeti Fakata'u 'o e pa'anga hu mai fakata'u mo e fakamole ki he ta'u fakapa'anga hoko ki hono fakangofua 'e he Poate.
- (4) 'I hono fakangofua 'o e Palani Ngaue mo e Ngaahi 'Esitimeti 'o e Pa'anga Hu Mai Fakata'u 'e he Poate 'o ha Ma'u Mafai kuo fakangofua kuo pau ki he 'Ofisa Pule Ma'olunga ke ne 'oatu 'i he vave taha 'a e ngaahi tatau ki he Minisita ki he Ngaahi Pisinisi 'a e Pule'anga pea mo e Minisita 'Atakai¹¹.
- (5) Kuo pau ki he Ngaahi 'Esitimeti Fakata'u kuo fakangofua ke mafai fe'unga ki he 'Ofisa pule Ma'olunga ke ne fakangofua 'a hono fakamole 'o e ngaahi pa'anga ki he ngaahi taumu'a pau 'o a'u ki ha mahu'inga 'oku 'ikai ke laka 'i he ngaahi mahu'inga kuo fakangofua ki he taumu'a takitaha.

- (6) Kuo pau ke 'oua na'a hulu hake 'a e fakamole 'i he ngaahi mahu'inga kuo fakangofua 'i he ngaahi 'Esitimeti Fakata'u tukukehe 'oku tuku atu 'e he Poate 'oku nau loto ki ai.

18 Lipooti 'e he Ma'u Mafai kuo fakangofua

'I hono tanaki atu ki he ngaahi fiema'u ke lipooti kuo hilifaki 'i ha Ma'u Mafai kuo fakangofua 'i he Lao ki he Ngaahi Pisinisi 'a e Pule'anga mo e Lao ki he Ngaahi Kautaha, kuo pau ki ha Ma'u Mafai kuo fakangofua ke —

- (a) teuteu pea fakahu atu ha ngaahi lipooti fekau'aki mo ha kongā 'a hono tokanga'i 'o e veve 'i hono fatongia 'i he fiema'u 'a e Minisitā;
- (b) fakapapau'i ko e Minisita 'e fakaha leva kiate ia ha me'a fekau'aki mo e tokanga'i 'o e veve 'a ia kuo 'omi ki he'ene tokanga 'a ia 'e malava ke uesia lahi ai 'a e mo'ui lelei 'a e tangata;
- (c) fakapapau'i ko e Minisita 'e fakaha leva kiate ia ha me'a fekau'aki mo e tokanga'i 'o e veve 'a ia kuo 'omi ki he'ene tokanga 'a ia 'e malava ke uesia lahi ai 'a e atakai; pea
- (d) fokotu'utu'u ha ngaahi polokalama ko e fakamatala ki he kakai fekau'aki mo e ngaahi kaveinga 'o e tokanga'i 'o e veve mo e taumu'a ke —
 - (i) fakasi'isi'i hono tuku atu 'o e ngaahi veve;
 - (ii) fakapapau'i ko e ngaahi veve 'oku tauhi pea li'aki 'i ha founa 'a ia 'oku fakasi'isi'i ai 'a 'enau uesia kovi 'a e mo'ui lelei 'a e tangata mo e atakai;
 - (iii) fakangofua 'a e ngaahi tu'utu'uni lelei ke fakahoko fekau'aki mo e ngaahi me'a 'oku kaunga mo e veve 'a ia 'e malava ke ne uesia 'a e mo'ui lelei mo e lelei 'a e komiuniti.

KONGA VII - NGAahi NGAUE 'A E MA'U MAFAI KUO FAKANGOFUA

19 Aleapau ngaue 'o e ngaahi ngaue ki he veve

- (1) 'E ngofua ki ha Ma'u Mafai kuo fakangofua ke ne fakahoko ha ngaahi aleapau ko e fokotu'utu'u ki hono 'oatu 'o ha ngaahi ngaue 'a ia 'oku fiema'u ki hono fakahoko 'a hono ngaahi fatongia pea mo fakahoko 'a 'ene ngaahi ngaue ki hono tokanga'i 'o e veve, 'o kau ai 'a e ngaahi ngaue fekau'aki ki —
 - (a) hono tokanga'i mo e ngaue 'a e ngaahi tanaki 'anga veve mo e ngaahi lingi 'anga veve kuo fakangofua, mo e tauhi 'o e veve mo e ngaahi ngaue'anga tokangaekina;
 - (b) hono tanaki mo e fe'ave'aki 'o e ngaahi veve;

- (c) ha konga 'a hono fakalele 'o ha Ma'u Mafai kuo fakangofua; pea
 - (d) ha veve kehe fekau'aki mo e ngaahi ngaue 'o kau ai 'a hono tufaki 'o e fakamatala mo e fakaha ke 'ilo 'e he kakai.
- (2) 'E ngofua ke fakangaue'i 'a e Potungaue ki he Ngaahi Ngaue ko ha taha aleapau ngaue 'e ha Ma'u Mafai kuo fakangofua 'o fakatatau mo e kupu si'i (1) pea ki he kotoa 'o e ngaahi taumu'a pehe kuo pau ke ma'u 'e he Potungaue 'a e tu'unga tatau mo e kotoa 'o e kau aleapau ngaue mo kinautolu 'e malava ke hoko ko ha taha aleapau ngaue.
- (3) Fakatatau ki he kupu si'i (4), ko ha taha aleapau ngaue kuo fakangaue'i 'e ha Ma'u Mafai kuo fakangofua 'o fakatatau mo e kupu ni 'e ngofua ke fakangofua ke —
- (a) tanaki ha ngaahi totongi 'o fakafofonga'i 'a e Ma'u Mafai kuo fakangofua, pea fakamatala ki ai ki he Ma'u Mafai kuo fakangofua;
 - (b) 'oatu ha fakahinohino 'e fiema'u pe hilifaki ha ngaahi fiema'u ki he fakalele ngaue, 'a ia 'oku faitatau mo e Lao ni mo ha tu'utu'uni, lao (rule), founa ngaue pe tu'utu'uni ngaue kuo fakahoko 'i he Lao ni; pea
 - (c) fakahoko ha ngaue kehe 'e fiema'u pe fakahoko ha me'a kehe 'e fiema'u 'o fakatatau mo e aleapau kuo fakahoko mo e Ma'u Mafai kuo fakangofua.
- (4) 'E 'ikai ngofua ki ha taha aleapau ngaue ki ha Ma'u Mafai kuo fakangofua ke —
- (a) fakahoko ha mafai ke lesisita pe foaki ha laiseni 'o fakatatau mo e Lao ni; pe
 - (b) fakahoko ha ngaue kehe pe me'a 'a ia kuo tu'utu'uni 'e ha tu'utu'uni 'i he Lao ni 'a ia 'oku lahi ange ia 'i he mafai 'o ha taha aleapau ngaue.

20 Ngaahi founa ngaue mo e ngaahi tu'utu'uni ngaue

- (1) Ki ha taumu'a fekau'aki mo 'ene ngaahi ngaue, 'e ngofua ki ha Ma'u Mafai kuo fakangofua ke ne fa'u mo hilifaki ha ngaahi lao (rule), ngaahi founa ngaue, ngaahi fakahinohino mo ha ngaahi tu'utu'uni ngaue fekau'aki mo ha konga 'a hono ngaahi fatongia tokanga'i 'o e veve.
- (2) 'I hono ta'e fakangatangata 'o e fakalukufua 'o e kupu si'i (1), 'e ngofua ki ha Ma'u Mafai kuo fakangofua ke ne hilifaki ha ngaahi Lao 'o tu'utu'uni —
- (a) 'a e lahi mo e natula 'o e ngaahi tuku'anga veve;
 - (b) 'a hono tuku 'o e ngaahi veve mo e ngaahi tuku'anga veve ke fakafaingofua'i hono tanaki 'o e ngaahi veve;
 - (c) hono 'oatu 'o e tu'unga mo e ngaahi fiema'u ke fakapapau'i 'a hono ta'ota'ofi 'o e ngaahi veve;
 - (d) hono vahevahe 'o e fa'ahinga kehekehe 'o e veve; mo

- (e) ha to e me'a ke fakafaingofua 'i 'a hono tauhi maau mo hono tanaki 'o e ngaahi veve.
- (3) 'E ngofua ki he kau Ma'u Mafai kuo fakangofua ke fakahaha 'a e ngaahi fakatata 'i honau ngaahi feitu'u ngaue'anga pea 'i he'enau ngaahi me'alele 'a ia 'oku ne 'oatu 'a e ngaahi fakahinohino ke fai pau ki ai 'a e taha kotoa 'i loto 'i he ngaue'anga, pe ofi ki he ngaahi me'alele, 'o ha Ma'u Mafai kuo fakangofua.
- (4) 'E ngofua ki he kau 'ofisa mo e kau ngaue alepau 'o ha kau Ma'u Mafai kuo fakangofua ke 'oatu ha ngaahi fakahinohino ki ha taha 'i loto 'i he ngaahi 'elia mo e ngaahi ngaue'anga 'o ha Ma'u Mafai kuo fakangofua ki he taumu'a hono fakapapau 'i 'o e fai pau mo ha lao (rule), founa ngaue, fakahinohino, tu'utu'uni ngaue pe fakatata kuo fa'u pe fakahaha 'o fakatatau mo e kupu ni.
- (5) Ko ha taha 'oku 'ikai fai pau pe 'ikai loto ke fai pau mo ha lao (rule), founa ngaue, fakahinohino, tu'utu'uni ngaue pe fakatata kuo fa'u pe fakahaha 'o fakatatau mo e kupu ni, pe mo ha fakahinohino 'oku 'omai 'i he kupu si'i (4), 'oku ne fakahoko 'a e hia pea 'oku ne mo'ua ki ha mo'ua pa'anga 'o 'ikai laka hake 'i he \$1,000.

21 To e ngaue'aki 'o e veve

- (1) Kuo pau ke faka'ai'ai 'e he Ma'u Mafai kuo fakangofua 'a hono to e ngaue'aki 'o e veve pea ki he taumu'a ko ia ko e ngaahi lao (rules), founa ngaue, fakahinohino, tu'utu'uni ngaue, fakatata mo e fakahinohino 'e ngofua ke fakahoko, fakahaha pe 'oatu 'o fakatatau mo e kupu 20.
- (2) Kuo pau ki he kakai pe ngaahi kautaha 'oku nau fakahoko 'a e ngaahi ngaue fakakomesiale 'oku fekau'aki mo hono to e ngaue'aki 'o e veve ke —
- (a) fai pau mo e kotoa 'o e ngaahi fiema'u kuo hilifaki 'e he kupu ni;
- (b) fakapapau'i 'oku 'ikai ha konga 'o 'enau ngaahi ngaue 'oku ne fakahoko ha maumau 'o e ngaahi fatongia fakavaha'apule'anga 'o Tonga 'oku fekau'aki mo e fe'ave'aki mo hono tokanga'i 'o e veve; mo
- (c) fakatokanga'i 'a e ngaahi founa ngaue kuo tali fakavaha'a-pule'anga 'i he'ene fekau'aki mo e ngaahi ngaue ki he veve.
- (3) Ki he ngaahi taumu'a ko hono a'usia 'a e fai pau mo e kupu si'i (2), ko e ngaahi tu'utu'uni kuo fa'u 'i he Lao ni 'e ngofua ke fiema'u ai 'a e kakai pe ngaahi kautaha 'oku nau ngaue 'i he ngaahi ngaue'anga fakakomesiale fekau'aki mo hono to e ngaue'aki 'o e veve ke lesisita pe laiseni, pea ko e ngaahi fiema'u pehe 'e ngofua ke fakahoko 'e he Potungau pe 'e ha Ma'u Mafai kuo fakangofua 'o fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni.

KONGA VIII - PULE'I 'O E VEVE MO E NGAHI NGAUE FEKAU'AKI MO E VEVE

22 Ngaahi tu'unga faka'ataakai mo e mo'ui lelei 'a e kakai

- (1) 'E ngofua ke tu'utu'uni 'e he Minisita 'a e ngaahi tu'unga faka'ataakai fekau'aki mo e ngaahi founa tokanga'i mo e ngaahi ngaue'anga, pea kuo pau ke fatongia'aki 'e he Potungaue hono siofi mo e fakahoko 'o e ngaahi tu'unga kuo fakangofua.
- (2) 'E ngofua ke tu'utu'uni 'e he Minisita 'a e ngaahi tu'unga mo'ui lelei 'a e kakai fekau'aki mo e ngaahi founa tokanga'i mo e ngaahi ngaue'anga, pea kuo pau ke fatongia'aki 'e he Potungaue Mo'ui hono siofi mo e fakahoko 'o e ngaahi tu'unga kuo fakangofua.
- (3) 'E ngofua ke ngaue'aki ki ha Ma'u Mafai kuo fakangofua mo 'ene kau aleapau ngaue mo ha to e kakai kuo tuhu'i 'i he tu'unga ke ngaue'aki 'a e ngaahi tu'unga kuo hilifaki 'i he kupu ni.
- (4) Ko ha taha 'a ia 'oku ngaue'aki ki ai 'a e tu'unga kuo fakangofua 'oku 'ikai fai pau pe 'ikai loto ke fai pau ki he tu'unga 'oku ne fakahoko 'a e hia pea kuo pau 'i ha'ane halaia ke ne mo'ua ki ha mo'ua pa'anga 'o 'ikai lahi hake 'i he \$2,000.
- (5) 'Oku tanaki atu ki ha mo'ua pa'anga kuo hilifaki 'i he kupu si'i (4), ko e 'ikai fakahoko pe fai pau mo ha tu'unga kuo fakangofua kuo pau ko e ngaahi makatu'unga ia ki he —
 - (a) toloi pe fakafoki 'o ha lesisita pe laiseni kuo ngaue'aki ki he taha 'oku faihala;
 - (b) ta'ofi 'o ha lesisita kimui pe laiseni 'oku kole 'e ha taha 'oku faihala; mo
 - (c) tamate'i ha aleapau ngaue 'i he vaha'a 'o ha Ma'u Mafai kuo fakangofua mo e taha 'oku faihala.

23 Lesisita mo e laiseni

- (1) Ko e feitu'u tanaki 'anga veve mo e ngaahi lingi 'anga veve kotoa 'oku fiema'u ki ai ha fakangofua mei he Minisita Fonua, Savea mo e Ngaahi Koloa Fakaenatula pea 'oku fiema'u ke laiseni 'e he Minisita 'i he Lao ni.
- (2) 'E ngofua ki he Minisita ke ne fiema'u hono lesisita mo laiseni 'o e ngaahi ngaue'anga ki he tokanga'i 'o e veve kehe mo e kau ngaue 'o fakatatau mo e ngaahi tu'utu'uni kuo fakahoko 'i he Lao ni.
- (3) Ko ha taha 'oku ne fakalele ha feitu'u tanaki 'anga veve pe ha lingi 'anga veve te'eki ma'u ha laiseni ki ai mei he Minisita pe fai hala ki ha makatu'unga 'o ha laiseni pehe 'oku ne fakahoko 'a e hia pea kuo pau 'i ha'ane halaia ke ne

mo'ua ki ha mo'ua pa'anga 'o 'ikai laka hake 'i he \$10,000 pe ngaue popula 'i ha vaha'a taimi 'o 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 2, pe fakatou'osi¹².

KONGA IX - NGAahi HIA FEKAU'AKI MO E VEVE

24 Ngaahi hia fekau'aki mo e veve

- (1) Ko ha taha 'oku ne hu mai ki he Pule'anga ha veve kona pe fakatu'utamaki, tuku kehe 'i ha fai pau mo e ngaahi fatongia fakavaha'apule'anga 'oku kau ki ai 'a Tonga, 'oku ne fakahoko 'a e hia pea kuo pau 'i ha'ane halaia ke ne mo'ua ki ha mo'ua pa'anga 'o 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 25, pe fakatou'osi.
- (2) Ko ha taha 'oku ne fokotu'utu'u ki hono fe'ave'aki 'o ha veve kona pe fakatu'utamaki ki loto, ki tu'a pe 'i loto 'i he Pule'anga, pe ki hono tauhi pe faka'auha 'a ia 'oku fakatupu 'a e fai hala ki ha fatongia fakavaha'apule'anga 'oku kau ki ai 'a Tonga, 'oku ne fakahoko 'a e hia pea kuo pau 'i ha'ane halaia ke ne mo'ua ki ha mo'ua pa'anga 'o 'ikai laka hake 'i he \$100,000 pe ngaue popula 'i ha vaha'a taimi 'o 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 25, pe fakatou'osi.
- (3) Ko ha taha 'oku ne tuku pe li'aki ha veve 'i ha feitu'u 'oku 'ikai ko ha tanaki 'anga veve pe lingi 'anga veve kuo fakangofua 'a ia 'oku fakatupu ai ha 'uli'i 'o ha 'elia ki he kakai pe kelekele 'a e Pule'anga pe ki ha taha kehe 'oku ne fakahoko 'a e hia pea kuo pau 'i ha'ane halaia ke ne mo'ua ki ha mo'ua pa'anga 'o 'ikai laka hake 'i he \$5,000 pe ngaue popula 'i ha vaha'a taimi 'o 'ikai laka hake 'i he mahina 'e 12, pe fakatou'osi.
- (4) Ko ha taha 'oku ne fakatooki pe li pe tuku ha veve 'i ha hala, kelekele 'ikai nofo'i pe matatahi, pe ki ha tafenga vai, 'ana, vai kaukau, vai tupu, vai tafe pe tahi 'oku ne fakahoko 'a e hia pea kuo pau 'i ha'ane halaia ke ne mo'ua ki ha mo'ua pa'anga 'o 'ikai laka hake 'i he \$1,000.
- (5) Ko ha taha 'oku ne kaunoa, ta'ofi pe fakafaingata'a'ia'i —
 - (a) ha 'ofisa 'o ha Ma'u Mafai kuo fakangofua 'i hono fakahoko 'o ha fatongia pe mafai 'i he Lao ni;
 - (b) ha taha alepau ngaue kuo fakangaue'i 'e ha Ma'u Mafai kuo fakangofua ke ne fakahoko ha ngaue tokanga'i 'o e veve, 'oku ne fakahoko 'a e hia pea kuo pau 'i ha'ane halaia ke ne mo'ua ki ha mo'ua pa'anga 'o 'ikai laka hake 'i he \$1,000.
- (6) Ko ha taha pe 'oku ne kau atu ki hono fe'aveaki fakakomesiale 'o e ngaahi veve fakakomesiale ka 'oku 'ikai 'i ai ha'ane laiseni na'e tuku atu 'e ha Ma'u Mafai kuo fakangofua, 'oku ne fakahoko 'a e hia pea kuo pau ke ne ala mo'ua 'i ha'ane halaia ki he mo'ua pa'anga 'ikai toe lahi hake 'i he \$10,000 pe ko e ngaue popula ki he vaha'a taimi 'ikai toe laka hake 'i he ta'u 'e 2 pe fakatou'osi.¹³

25 Ngaahi tu'utu'u ni fakamafa'i

- (1) Ko e ngaahi mafai 'oku 'oatu 'i he kupu si'i (2) 'e ngofua ke fakahoko 'e he kau 'ofisa polisi, 'ofisa 'ataakai, 'ofisa kuo fakangofua 'i he Lao¹⁴ ki he Mo'ui Lelei 'a e Kakai 1992 mo e kau 'ofisa 'o ha Ma'u Mafai kuo fakangofua mo 'enau kau alepau ngaue kuo fakamafa'i 'i he 'Ofisa Pule Ma'olunga.
- (2) Koe 'uhi ko e ngaahi taumu'a ki hono fakahoko mo fakamamafa'i 'a e ngaahi tu'utu'uni 'a e Lao ni, mo hono siofi mo ta'ota'ofi 'o e ngaahi uesia 'e he veve 'a e mo'ui lelei mo e 'ataakai, ko e kakai 'oku lau ki ai 'a e kupu si'i (1) 'e ngofua ke —
 - (a) hū ki ha 'api;
 - (b) hū ki ha ngaahi feitu'u fakafo'ituitui 'i he ngaahi taimi fakapotopoto 'i ha 'i ai 'a e makatu'unga fakapotopoto ke pehe kuo 'i ai ha maumau ki he Lao ni, hili hano fakaha ki he taha 'o'ona 'a 'enau taumu'a ke fakahoko ia;
 - (c) to'o ha ngaahi kongā 'o e veve, kelekele mo e vai ke sivi mo vakai'i;
 - (d) fiema'u ke 'oatu ha ngaahi lekooti mo e fakamatala kaunga tonu ki hono tokanga'i, tauhi, fe'ave'aki mo e faka'auha 'o e veve; pea
 - (e) tu'utu'uni ko e ngaahi veve pau pe me'a 'oku pehe 'oku 'i ai pe kuo uesia 'e he veve ke fakangatangata, 'ave pe fakahoko ha ngaue kehe ki ai koe 'uhi ke fakasi'isi'i ai 'enau uesia kovi 'a e mo'ui lelei pe 'ataakai.
- (3) Ko ha taha 'oku 'ikai ke ne fakahoko pe 'ikai fai pau ki ha tu'utu'uni kuo 'oatu 'i he kupu si'i (2)(e) 'oku ne fakahoko 'a e hia pea kuo pau 'i ha'ane halaia ke ne mo'ua ki ha mo'ua pa'anga 'o 'ikai laka hake 'i he \$10,000 pe ngaue popula 'i ha vaha'a taimi 'o 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 2, pe fakatou'osi.

26 Ngaahi faka'ilo 'i he Lao ni

- (1) Ko e ngaahi faka'ilo ki ha ngaahi hia 'i he Lao ni 'e ngofua ke fakahoko 'e ha kau 'ofisa polisi, 'ofisa 'ataakai, 'ofisa kuo fakamafa'i 'i he Lao ki he Mo'ui Lelei 'a e Kakai mo e kau 'ofisa 'a ha Ma'u Mafai kuo fakangofua 'a ia kuo fakamafa'i 'i he 'Ofisa Pule Ma'olunga.
- (2) 'I hano fakahoko 'o e ngaahi faka'ilo 'e ha Ma'u Mafai kuo fakangofua ko e ngaahi totongi 'o ha fakafofonga Lao kuo ngāue'aki 'e ha Ma'u Mafai kuo fakangofua ki he taumu'a ko ia 'e ngofua ke tu'utu'uni 'e ha fakamaau'anga ke totongi ia 'e he Ma'u Mafai kuo fakangofua.

KONGA X - NGAahi ME'A KEHEKEHE

27 Ngaahi tu'utu'uni

'E ngofua ki he Minisita, 'i he loto ki ai 'a e Kapineta, ke ne fa'u ha Ngaahi Tu'utu'uni ki hono fakahoko 'o e Lao ni, 'o kau ai kae 'ikai fakangatangata ki he, ngaahi tu'utu'uni 'a ia 'oku ne 'oatu 'a e kotoa pe ni'ihi 'o e ngaahi me'a ni —

- (a) ngaue mo tokanga'i lelei 'o ha Ma'u Mafai kuo fakangofua;
- (b) ngaahi fatongia tanaki atu mo e ngaahi mafai 'o ha Ma'u Mafai kuo fakangofua;
- (c) 'oatu 'o e ngaahi fatongia fakakolo 'e ha Ma'u Mafai kuo fakangofua mo e ngaahi totongi ke fakahoko ki ai;
- (d) hilifaki mo tanaki 'o e ngaahi totongi (fees) fekau'aki mo e tanaki 'o e veve mo e ngaahi totongi (charges) mo e ngaahi totongi tupu 'i he ngaahi totongi 'ikai totongi mo hono tanaki 'o e pa'anga hu mai ki he ngaahi taumu'a fekau'aki mo e veve;
- (e) ngaahi totongi (levies) makehe 'i he ngaahi koloa pau 'a ia ko hono faka'auha 'oku malava ke ne uesia kovi 'a e 'ataakai;
- (f) ngaahi totongi (charges) tanaki atu ki he ngaahi feitu'u 'i he ngaahi 'elia fakakomesiale 'a ia ko e ngaahi ngaue 'oku 'oatu 'e ha ma'u Mafai kuo fakangofua ke tauhi 'a e ma'a 'a e ngaahi hala, 'alu'anga mo e ngaahi 'elia ki he kakai;
- (g) ha to e totongi (levy) makehe fekau'aki mo e ngaahi ngaue tokanga'i 'o e veve, pe ki he taumu'a hono tanaki 'o e pa'anga hu mai ki hono tokanga'i lelei 'o e veve;
- (h) totongi, tanaki mo e ngaue'aki 'o e ngaahi totongi (levies) makehe mo e ngaahi totongi (charges) tanaki mai; pea
- (i) tu'utu'uni ki he ngaahi hia mo hilifaki 'a e ngaahi tautea 'a ia ko e mo'ua pa'anga 'o 'ikai laka hake 'i he \$10,000 pe ngaue popula 'i ha vaha'a taimi 'o 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 2, pe fakatou'osi.

28 Fekau'aki mo e ngaahi Lao kehe

Neongo 'a e ngaahi tu'utu'uni 'o e Lao ki he Ngaahi Laiseni Pisinisi 2002¹⁵, 'e ngofua ki ha Ma'u Mafai kuo fakangofua mo 'ene kau alea-pau ngaue ke nau kau ki ha ngaahi ngaue fekau'aki mo hono tauhi, faka'auha mo fe'ave'aki 'o e ngaahi veve kona, 'o kapau ko e ngaahi ngaue 'oku fai pau mo e ngaahi fiema'u 'a e Lao ni.

29 Ngaahi tu'utu'uni toloi mo fakahaofi

- (1) 'E ngofua ki he Minisita Mo'ui, 'o fakafofonga'i 'a e Potungae Mo'ui 'i hono mafai ko e Ma'u Mafai kuo fakangofua —

- (a) fokotu'u 'a e ngaahi totongi mo e totongi (charges) 'o fakatatau mo e kupu 13, 'a ia kuo pau ke fakatatau ki he loto ki ai 'a e Kapineti pea ke pulusi 'i he Kasete 'i hono fakangofua;
 - (b) fakahoko 'a e ngaahi mafai 'o ha 'Ofisa Pule Ma'olunga 'i hono 'oatu 'i he kupu 13 mo e 14;
 - (c) fa'u mo hilifaki 'a e ngaahi lao (rules), founga ngaue, fakahinohino mo e tu'utu'uni ngaue 'o fakatatau mo e kupu 20;
 - (d) hano fakahoko kehe 'o ha mafai 'o ha Poate pe 'Ofisa Pule Ma'olunga ki hono tokanga'i 'o e veve 'i he 'elia ngaue ki he veve 'oku pule'i 'e he Potungaue Mo'ui;
 - (e) tuku atu 'a e mafai ke to e vakai'i ha tu'utu'uni kuo faka-hoko 'e he Minisita Mo'ui 'i he Lao ni ki ha taha fe'unga ke fakahoko 'o fakatatau mo e Lao ni; mo
 - (f) tuku atu ha to e mafai kehe 'o ha Ma'u Mafai kuo fakangofua ki ha taha fe'unga.
- (2) Ko e fakangofua 'o e uesia 'o e 'ataakai ke 'oatu ki he tanaki 'anga veve 'i Tapuhia kimu'a hono kamata ngaue'aki 'o e Lao ni mo e Lao¹⁶ ki he Fakafuofua hono Uesia 'o e 'Atakai 2003 kuo pau ko e fakangofua fe'unga ia 'o e uesia 'o e 'ataakai ki he ngaahi taumu'a fakalao kotoa.

TEPILE

Fafa

Nukunukumotu

Pangaimotu

Tongatapu 'ikai kau kiai 'a 'Eua

FAKAMATALA FAKALAHĪ

¹ Lao fika 11 'o e 2005

Ngaahi Lao Fakatonutonu	Kamata'anga
Lao 25 'o e 2009	13 'o Me 2010
Lao 16 'o e 2014	27 'o 'Okatopa 2014

² Fetongi 'e he Lao 25 'o e 2009

³ Fetongi 'e he Lao 16 'o e 2014

⁴ Fakatonutonu 'e he Lao 16 'o e 2014

⁵ Fakatonutonu 'e he Lao 25 'o e 2009

⁶ Vahe 32.09

⁷ Fakatonutonu 'e he Lao 25 'o e 2009

⁸ Fakahū 'e he Lao 25 'o e 2009

⁹ Vahe 04.06

¹⁰ Fakatonutonu 'e he Lao 25 'o e 2009

¹¹ Fakatonutonu 'e he Lao 25 'o e 2009

¹² Fakatonutonu 'e he Lao 25 'o e 2009

¹³ Fakahū 'e he Lao 25 'o e 2009

¹⁴ Vahe 28.30

¹⁵ Vahe 40.02

¹⁶ Vahe 22.10